

Duška KNEŽEVIĆ HOČEVAR*

IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEKNEKATERE DILEME OBLIKOVANJA KONCEPTOV
MEJE IN MEJNOSTI

Povzetek. V besedilu so predstavljene le nekatere konceptualne dileme fenomena (državne) meje v antropološki, geografski in sociološki teoriji. Obravnavani koncepti na eni strani predstavljajo osnovne teoretske smernice za konkretno teoretsko preučevanje problematike meja (kar je avtorica podrobneje obdelala v magistrski nalogi z naslovom *Identiteta in lokalnost – primer Zgornjekolpske doline*), s svojo referenčno »odprtostjo« pa na drugi strani predstavljajo uporabno podlago za identitetne presoje, pri katerih govorimo o sociološko konstruirani meji, za razliko od državno ustanovljene meje. Slednje velja še posebej izpostaviti: prav hkratno preučevanje mejnosti in identitetnih prepletanj pokaže uporabnost poglobljene problematike meje v okvir, ki ga zajemamo z izrazom mejna lokaliteta. V besedilu je predstavljena argumentacija v prid take širitve izhodiščnega koncepta.

Ključni pojmi: meja, antropologija, identiteta, sociologija

Izhodiščno točko raziskave (1993) obmejne problematike v Zgornjekolpski dolini je predstavljalo zasledovanje »spreminjanja« obmejne identitete, ki je bilo s svojim začetkom formalno postavljeno v trenutek vzpostavitve meddržavne meje (1991). S tem je dobil pojem lokalnosti novo značilnost – *mejnost*, zato se zdi pravilneje govoriti o *obmejni lokalnosti* ali *mejnem pasu*. Zanimalo me je predvsem vprašanje, ali, in če, kako, nova meddržavna meja med Slovenijo in Hrvaško »vpliva« na občutenje pripadnosti lokaliteti pri obmejnem prebivalstvu. Povedano s primerom in v statistično spekulativnem jeziku: če se občutenje pripadnosti lokaliteti »spreminja« glede na oblikovanje ali naravo meje, lahko zavrne domnevo, da vzpostavitev meje nima vpliva na občutenje pripadnosti lokaliteti. To pa še ne pomeni, da zgolj meja kot administrativno dejstvo vpliva na spreminjajočo se identiteto. V poskusu zajema procesa spreminjanja občutenja pripadnosti lokaliteti sem torej izhodiščno točko iskala v na novo definiranem instrumentalnem značaju meje: izpostaviti namreč velja vprašanje, za kakšno »vrsto« meje gre, glede na dejstvo, da je reka Kolpa meja že »od nekdaj« in je hkrati od zunaj definirana, domačini pa jo očitno šele od dogodkov 1991 doživljajo kot »resnično«.¹

* Mag. Duška Knežević Hočevár, asistentka na Fakulteti za družbene vede.

¹ Problem »resničnosti« meje je dobro izražen v sintagmi, zasidrani med prebivalci Zgornjekolpske doline, da so bili prej, pred oblikovanjem državne meje, »eno«, sedaj pa so razdvojeni. Ta enotnost je »že od zmeraj« obremenjena s specifično komplikacijo: razločevanje na

Človekovo dojemanje prostora je v antropologiji posebno poglavje znotraj razlag dojemanja in konstruiranja realitete; gre za prvovrsten antropološki problem. Meja kot razločevalna kategorija v prostoru privzema torej v različnih kontekstih in različnih razsežnostih različne pomena in vloge. Lahko bi celo rekli, da je temeljni pripomoček opredelitve prostora, je človeško telo, celo duhovna kategorija; prostor je »fizična kategorija /.../ kulturna zadeva in družbeno organiziran« (Južnič 1987: 283), to pa prav zaradi njegove zamejenosti, določenosti, torej zaradi investicije pomena v prostor.

Segmentacijo (hierarhizacijo) prostora kot posledico postavljanja meja so nekateri avtorji vezali za temeljno človekovo potrebo po vzpostavitvi reda v kaotični resničnosti: »/.../ človek /je/ pasioniran /.../ sistematizator« (Južnič 1992: 79). Kot se je o tem izrekel Claude Levi-Strauss v klasični antropološki debati o »primitivnem mišljenju«, spodbijajoč trditve tistih, ki so podpirali domnevo o nesposobnosti »primitivcev« za abstraktno mišljenje:

»Zahteva po redu se nahaja v sami osnovi mišljenja, ki ga imenujemo primitivno, in to samo zato, ker se nahaja v osnovi vsakega mišljenja.« (Levi-Strauss 1966: 45–46)

Kevin Lynch govori o orientacijski potrebi: »Strah pred tem, da se človek lahko izgubi, izhaja iz potrebe gibljivega organizma, da se zmeraj orientira v svojem okolju« (Lynch 1974: 60). Specifično evidenco predstavljajo posamezniki, ki so zaradi možganskih poškodb izgubili sposobnost za organizacijo svojega okolja oziroma oblikovanja podobe svojega okolja v kakršen koli povezan sistem.² Do podobnega zaključka, čeprav po drugačni poti, je prišel tudi E. Leach, ko je razpravljal o človekovi zavesti, ki da ima vgrajeno sposobnost binarnega kodiranja v smislu simetričnosti/asimetričnosti človeškega telesa in topografskega prostora:

»Če postavimo vprašanje: zakaj se ljudje tako obnašajo, bi bil možen odgovor ta, da imajo vsa človeška bitja globoko psihološko potrebo po občutku gotovosti, ki izhaja iz spoznanja, kje se človek nahaja. Toda spoznanje, kje se človek nahaja, je vprašanje razpoznavanja tako družbene kot teritorialne pozicije.« (Leach 1983: 79–80)

V svoji znameniti študiji *Žalostni povratniki*³ je Levi-Strauss pokazal, kako se je družbena ureditev plemena Bororo zrcalila v prostorski struktu-

Kranjce in Hrvate je v dolini še zgodovinsko. Očitno je, kar je tudi naša izhodiščna teza, da je obmejna identiteta na nek svojski, zgodovinsko utrjen način premakljiva. Ali kot pravi Južnič: »Tako /premakljivo/ imenujemo tisto identiteto, ki je nestalna, prilagodljiva in v tem smislu nekonkluzivna« (podčrtala D.K.H.), in nadaljuje: »Mnoge negotovosti in nezasedranosti so lahko razlog identitete, ki bi ji lahko rekli tudi fluktuirajoča, torej nestanovitna in kolebajoča se.« (1993: 132)

² Med mnogimi velja omeniti klasične študije avtorjev: Jaccard, Pierre, *Le Sens de la Direction et L'Orientation Lontaine chez L'Home* (1932); Paterson, Andrew in Zangwill, O. L., *A Case of Topographic Disorientation* (1945).

³ Roland Barthes je študiji Bororo pripisal celo pomen semantične analize: »Navsezadnje je šele v nedavni preteklosti neki strukturalist, se pravi Levi-Strauss v svoji knjigi *Tristes Tropiques* izdelal urbano semiologijo, čeprav v omejenem obsegu v zvezi z vasjo Bororo; prostor te vasi je preučeval s pristopom, ki je v bistvu semantičen.« (1979: 280).

riranosti njihove vasi. Tradicionalna ureditev domorodcev je bila tako vsidrana v »pravilno« razporeditev posameznih hiš, da so morali misijonarji preseliti prebivalce v druge vasi, da bi jih uspešno pokristjanili:

»Dezorientirani glede na poglavitne točke, brez načrta /.../ domorodci kmalu izgubijo smisel za tradicijo, kot da bi bili njihovi družbeni in religiozni sistemi /.../ preveč komplicirani, da bi lahko obstajali brez gozda, ki se zdi patentiran v sam načrt njihove vasi, kateremu so njihova vsakodnevna gibanja nenehno osveževala obrise.« (Levi-Strauss 1960: 227)

Potrebo po jasni strukturiranosti prostora, po geometrijskem redu v prostoru, vidi Leach kot posledico kontrasta med kulturo in naravo:

»Kontrast med človeško kulturo in naravo je zelo vpadljiv. Vidna, divja narava je zmešnjava krivulj brez reda; ne vsebuje pravih linij in ima zelo malo pravih geometrijskih oblik. Toda ukročeni svet kulture, ki je človekova tvorba, je poln pravih linij, pravokotnikov, trikotnikov, krogov itd., iz tega izhaja, da sam kontrast med 'geometrijsko topografijo, ki jo je ustvaril človek' in 'naravno topografijo brez reda' predstavlja metonimijski znak za širši, splošen kontrast med kulturo in naravo.« (Leach 1983: 75)

Sociolog Francis je resničnosti pripisal, metaforično povedano, značaj »goste pajčevine«, ki je ponekod prepredena z zankami, drugod pa je prepustna. Zaradi tega je označil vsak geopolitični zemljevid za »planimetrično laž« (prim. Francis, v: Strassoldo 1991: 178). Podobno kot Leach je razmišljal Simmel, ki je človeškosti v nasprotju z naravo pripisoval sposobnost povezovanja in ločevanja hkrati:

»Z izborom dveh točk iz nemotene zaloge naravnih stvari, da bi ju označili kot 'ločeni', smo že vzpostavili njuno zvezo v naši zavesti in ju začrtali nasproti vsemu, kar leži med njima. In obratno, zavedamo se lahko povezanosti le tistih stvari, ki smo jih predhodno med seboj osamili; stvari morajo biti najprej ločene, da bi lahko bile skupaj.« (Simmel 1994 (1909): 5)

Nekateri avtorji⁴ so problem strukturiranosti okolja vezali za problem percepcije in kognicije podobe okolja. Skupna njihovim razpravam je ugotovitev, da gre pri podobi okolja za »prefiltriranost«⁵ skozi procese mentalnih zaznav. V sposobnosti predelovanja informacij iz okolja je videl Kaplan celo evolucijsko prednost *homo sapiens*a pred ostalimi primati, saj se je ta lažje soočil z novimi, nepredvidljivimi in nevarnimi okoliščinami:

»Še posebno pomembna je bila rast zmožnosti urejanja specifičnih informacij (identificiranje situacije, s katero so bili posamezniki takoj soočeni) na način abstrahiranja, da bi dobili generično informacijo (znanje, s pomočjo katerega je posameznik obvladoval nove okoliščine na podlagi predhodnih izkušenj v podobnih okoliščinah.« (Kaplan 1973, 1976; v: Walmsley 1988: 20–21).

Ko govorimo o nujnosti strukturiranja prostora pri človeku oziroma o nje-

⁴ Pri tem se sklicujemo na delo Walmsleya z naslovom *Urban Living* (1988), ki predstavlja zbir študij avtorjev psihologov, sociologov, semiotikov, antropologov.

⁵ Tako govorita Pocock in Hudson o podobi okolja, ki je parcialna, poenostavljena, idiosinkratična in popačena (prim. Pocock in Hudson 1978; v: Walmsley 1988: 36–37); Milgram pa o nujnosti oblikovanja »poenostavljene resničnosti«, ki je v sodobnem urbanem okolju posledica t. i. informacijske »preobremenjenosti« prostorskih izbir (prim. Milgram 1970; v: Walmsley 1988: 4–5).

govori potrebi po redu v prostoru, ne smemo zanemariti pojma *apercepcije*. Res je, da posameznik zaznava okolje v mejah svojih perceptivnih možnosti, toda »ljudje iste stvari v prostoru kaj različno vidijo, čeprav ti ljudje razpolagajo z enakimi čutili« (Južnič 1987: 279). V nasprotju s pojmom *percepcija* z *apercepcijo* poudarjamo tiste zaznave, »ki naj bi se torej 'dogajale' z refleksijo na predstave, ki nastanejo v človekovem 'duhu'« (prim. Južnič 1987: 279). Ni malo antropoloških opisov *apercepcije* prostora, ki privzemajo že skoraj mističen ton. Malinowski jih je pomenljivo označil za mitološko geografijo (prim. 1979: 468), saj človek vpleta v dojetanje prostora svojo čustvenost in tako prostor s pomeni, ki mu jih človek pripiše, deluje nazaj na človeka (prim. Južnič 1987: 280). Ko se je Malinowski tudi sam udeležil enega izmed pohodov *kula*, je ugotovil, da obmejni čas dveh različnih svetov domčaini razlagajo v strogi navezavi na mite in legende.⁶

In kakšno vlogo ima meja pri strukturaciji, razporejanju, kategorizaciji? Že v uvodu smo dejali, da je sredstvo, prek katerega se ti procesi realizirajo. Meja implicira prekinitev kontinuuma, ali kot pravi Leach:

»Ko uporabljamo simbole (bodisi besedne, bodisi nebesedne), da bi razlikovali en razred stvari ali dejanj od drugih, umetno ustvarjamo meje v polju, ki je 'po naravi' neprekinjeno.« (1983: 52)⁷

Doslej povedano bi lahko povzeli v naslednje ugotovitve: kakršno koli (socialno komunicirano) definiranje prostora se nujno veže na koncept meje, ki privzema vlogo označevalca v prostoru. Umetno oblikovane meje so splet družbenih dogovorov in tako definirajo sfere znotraj prostora. Antropološko in psihološko usmerjeni raziskovalci prostora so fenomen strukturacije razlagali predvsem s »temeljno človekovo potrebo« po redu, organizaciji ali orientaciji v prostoru. Pri tem so poudarjali, da je zaznava vezana na različne družbene in kulturne predstave o prostoru, kar se zrcali tudi skozi prostorsko struktuiranost.

Z gornjim pregledom razmišljanj lahko rečemo, da ni koherentne teorije mej,⁸ čeprav imamo na mnogih področjih (od biologije, politične in kulturne geografije, antropologije, etnografije, zgodovine /.../ do epistemologije) množič-

⁶ Sicer pa je Malinowski dovolj ilustrativen: »Najbližja planina Kojatabu – ki predstavlja tabu – /.../ je razločen znak, ki kaže pomorščakom južno smer. Z njene desne strani označuje široka, masivna planina Kojabvaga'u – planina vračev – severozahodni del otoka Ferguson /.../. Mladi Trobriandčan je poslušal zgodbe o vseh teh čudesih /.../. Pejsaž, ki se bo razprostrl pred njim bo predstavljal nekakšno obljubljeni deželo, pokrajino, o kateri se govori izključno kot o čudežni /.../. Celoten predel se zdi prežet z mitološkimi in legendarnimi zgodbami, polnih čudnih doživetij, povezanih z upanji in strahovi vseh generacij domorodcev – pomorščakov.« /Malinowski 1979: 195–196/.

⁷ Podobno misel je izrazil Strassoldo: »Meja je sicer v glavnem človeško delo, je celo duhovna kategorija /.../ 'Natura non facit saltus': v naravi prej najdemo gradiente in postopne prehode kot diskontinuiteto« (1991: 178–179).

⁸ Sistemski sociolog Niklas Luhmann je še bolj kritičen, saj meni, da so teoretska obravnavanja pojma meja redka in večinoma neplodna (prim. Luhmann 1990: 797). Če se večinoma Luhmannova kritika nanaša predvsem na odsotnost zadovoljive vseobsegajoče teorije mej ne glede na vrsto znanstvene discipline, govori Strassoldo o neobstajanju fenomena meje predvsem v sociologiji v nasprotju z drugimi družbenimi znanostmi: »Beseda se redko pojavlja /.../ ponavadi so obravnavane le najbolj 'banalne' (v Perrouxovem smislu) meje, te med političnimi sistemi« (1982: 245).

co raziskav o fenomenu meje ali mejnosti. Zato se na tem mestu omejujem le na tiste poudarke, ki bolj ali manj eksplicirajo instrumentalni karakter meje. Ali kot se je o tem v dovolj pozitivističnem tonu izrazil Strassoldo:

»Meja je povsod v naravi razširjen pojav, nujno potreben korelat vsakega sistema, vsakega razpoznavnega, razumljivega fenomena, ki ga je moč definirati« (1991: 178).

Večino t.i. mejnih študij so že zaradi narave predmeta raziskovanja opravili politični geografi. Vodilo takih raziskav se zrcali v temeljnem izhodišču, ki ga je Prescott (1978: 192) označil z besedami:

»Politične geografe zanimajo meje, ker označujejo meje političnih organizacij, ki se razlikujejo po zemeljski površini, pri čemer različne politične sisteme spremljajo različne regulacije tako ekonomskih dejavnosti kot gibanj ljudi, dobrin in idej.«

Razloge za prezaposlenost s političnimi mejami v geografskem diskurzu sta Minghi in Rumley (1991: 2) pripisala dejstvu, da politične meje predstavljajo najbolj očitno izražanje: spoja med geografijo in politikom: politična meja najbolj očitno zrcali prostorsko manifestacijo političnega nadzora tako na ozemlju kot na zemljevidih, čeprav se interpretacije natančne lokacije večkrat razlikujejo med seboj. Pri tem sta poudarila, da je treba premestiti os raziskovanja od političnih mej k mejnim ozemljem (*borderlands*), saj ta predstavljajo resnične miljeje⁹ v nasprotju z abstraktnimi črtami. To seveda ne pomeni, da so klasične študije mej, ki jih časovno lahko postavimo predvsem v obdobja konfliktov med prvo in drugo svetovno vojno in po njima, neuporabne; meje naj bi se preučevale na klasičen političnogeografski način kot črte, ki označujejo rob nacionalnega prostora, in na sodoben način kot vmesne ploskve, ki ločujejo nacionalne enote (prim. Minghi 1991: 15).

Čeprav smo poudarili konceptualno premestitev sodobnih raziskav od preučevanja mej k preučevanju mejnih lokalitet, ne smemo zanemariti klasičnih študij, predvsem tistih ne, ki so se s svojih konceptualnih poskusih opredelile meje naslonile na širši kontekst. Tako je že Ratzel¹⁰ razvil koncept meje, izhajajoč iz predpostavke, da »meje ne moremo obravnavati zunaj konteksta mejne pokrajine« (podčrtala D.K.H.): »Mejno obrobje (*border fringe*) predstavlja resničnost, medtem ko je mejna črta njena abstrakcija.« (Ratzel 1897: 583; v: Prescott 1978: 14). Po Ratzlu je obrobje sestavljeno iz treh pasov (*con*), pri čemer predstavljata prva dva periferni področji dotikajočih se držav, tretji pa nekakšno »avtonomno cono«, ki naj bi spajala družbene in politične karakteristike dveh držav. Obrobje v celoti naj bi predstavljalo merilo državne moči,¹¹ zagotavljalo obrambo države in omogočalo izmenjavo z okoljem. Kljub poudarjanju dinamičnega¹² značaja meje (obrobja) in njene pomembnosti za državo so Ratzlove

⁹ Za možno definicijo »miljeja« glej Južnič 1993: 91 ff.

¹⁰ Ratzel, profesor geografije v Leipzigu v obdobju od 1886 do 1904, je po Eiddensovem mnenju eden najvidnejših tvorcev sodobne geografije, ki je poskušal elaborirati teorijo meje (prim. Giddens 1985: 49).

¹¹ Pri tem so znamenite Ratzlove besede: »Politično ravnotežje (med državami) je v veliki meri odvisno od (karakteristik) njihovih meja (borders).« (1897: 584; v: Prescott 1978: 15).

¹² V skladu s splošnim zakonom rasti zgodovinskih prostorskih fenomenov je Ratzel podal linearno razvojno vizijo, po kateri naj bi meje težile k skrčitvi oziroma naj bi meje večjih enot postopno vključevale meje manjših enot (prim. Ratzel 1897: 555, 557, v: Prescott 1978: 15).

ideje zaradi deterministične poante nezadostne za oblikovanje splošne teorije o mejah (prim. Giddens 1985: 49). S takim konceptom bi na primer zelo težko razložili razliko med mejami »tradicionalnih« držav in mejami modernih držav (ibid.: 49),¹³ res pa je, da je Ratzel prvi, ki je poudaril pomembnost (resničnost) mejnih (obrobnih) pasov v nasprotju z mejnimi črtami.

Lapradelle¹⁴ se je strinjal z Ratzlom, da meje (*boundary*) ne moremo obravnavati zunaj konteksta mejne pokrajine (*borderland*), in vztrajal pri razlikovanju med mejnim pasom (*frontier*) in mejo (*boundary*), čeprav naj bi le slednja predstavljala legalno resničnost (prim. Lapradelle 1928; v: Prescott 1978: 20). Sledil je Ratzlu in na osnovi njegove originalne sheme¹⁵ predlagal trojno delitev mejnega pasu; celotno področje treh pasov oziroma mejno pokrajino je razdelil na osrednjo regijo, ki naj bi sodila v sfero mednarodnega prava, in dve bočni politični področji, ki naj bi bili podrejeni notranjim zakonom obravnavanih držav (prim. Lapradelle, 1928; v: Prescott 1978: 21).

Kadar koli obrnemo, vselej pridemo do ugotovitve, da je težko oblikovati študijo meje le na osnovi njenega kategoriziranja in opredeljevanja, čeprav je nujno tudi to početje. J. Ancel na prime meni, da meja odraža odnose med sosednjimi skupinami in bi jo bilo treba preučevati prej v zvezi z njimi, ne pa kot samostojen element pokrajine (prim. Ancel 1938; v: Prescott 1978: 23). pri tem je treba poudariti, da je njegova ost veljala nemškimi teoretikom mej iz tridesetih let, ki so zagovarjali stališče, da je meja določilnica lokacije in teritorija države in da določa v zadnji instanci državno moč. Prav zaradi tega se osredotoča v svoji knjigi *Les frontiers* (1938) na meje različnih držav in ne na različne meje (prim. Ancel 1938; v: Prescott 1978: 23). Podobno se je izrazil Jones, ko je razpravljal o »preobremenjenosti« geografov s poskusi natančne opredelitve koncepta meje nasploh, namesto da bi se osredotočili na specifične študije in posplošili skupne tehnike in koncepte za obravnavo takih študij: »Vsaka meja je skoraj edinstvena in zato imajo mnoge posplošitve dvomljivo veljavnost.« (Jones 1945; v: Prescott 1978: 27).

Na kratko bi lahko povzeli, da je v politični geografiji obveljala dosledna delitev teritorialnih mej na mejni pas (*frontier*) in mejo (*boundary*), tej delitvi sledijo poskusi nadaljnjih natančnih določitev¹⁶ Prav tako velja izpostaviti podmeno političnogeografskega diskurza, da se mejni pas (*frontier*) nanaša na

¹³ Strinjamo se lahko s Prescottom, ko meni, da bi temeljitejšo kritiko zaslužila prej Ratzlova teorija o državni rasti kot pa ideje o meji, saj je vztrajal pri podmeni, da je država živ organizem, meja pa njen bistveni del oziroma prepustna koža. Poleg tega ni zanemarljivo dejstvo, da je Ratzel opisoval razvoj oblikovanja Nemčije: od velikega števila majhnih trgov, kraljestev in kneževin do oblikovanja kolonialnega imperija s podaljški v Afriki in Aziji (prim. Prescott 1978: 15–16).

¹⁴ Lapradelle je v svoji knjigi *La frontiere: etude de droit international iz leta 1928 obravnaval problem mejne pokrajine in mednarodnega prava* (prim. Prescott 1978: 20).

¹⁵ Oba avtorja sta bila prepričana, da je pas (*conca*) zlitja ali mešanja v mejnem pasu zamejen z obeh strani s perifernimi pasovi (*conami*) sosedskih (dotikajočih se) držav (prim. Prescott 1978: 21).

¹⁶ Tako so na primer mejni pas obravnavali na dva načina: 1. kot pas med naseljenimi in nenaseljenimi predeli države in 2. kot pas, ki se nanaša na politično delitev dveh ali več držav. Nadalje so naseljene pasove razdelili na t. i. prvotno naseljene pasove (ki so vezani na današnji čas in označujejo pas, ki ločuje naseljene in nenaseljene regije države), katerim so pripisovali različne značilnosti.

območje, ki je na perifernem območju določene prostorske entitete in v katerem je politična moč središča razpršena.¹⁷ Nadalje bi bilo napačno domnevati, da so meje tradicionalnih držav, tudi v primerih, ko so bile označene, sorodne mejam v sodobnem pomenu: čeprav nakazane s črtami, zidovi, so prej označevale prvo in zadnjo črto obrambnega sistema v globino kot pa mejo nacionalne suverenosti (prim. Baradez 1949; v: Prescott 1978: 41). Za imperialne tvorbe ni bilo značilno, da bi mejile na obojca z enako močjo. Imperiji so imeli univerzalni značaj znotraj lastnih meja; Rimljani na primer niso priznavali nikakršnih mednarodnih pravic ali zakonov, razen svojih lastnih institucij, ki so jih v načelu posplošili na ves znani svet (prim. Giddens 1985: 81). Koncept meje (*boundary*) se torej razvojn¹⁸ veže na koncept suverenosti države.

Splošna tendenca v razvoju mej, tj. prehajanju mejnih pasov v meje, torej ni prispevala le k fizični spremembi podobe mejnih pasov, temveč jih je značilno spremenila s tem, da so se pretvorile v državne meje. Še v 17. stoletju je bilo mnogo mejnih pasov »tradicionalnih«: nejasno določenih, brez kakršnih koli neposrednih političnih in gospodarskih stikov z dotično državo. Tako je imela na primer Nizozemska protestantska republika (s kontinuiteto iz leta 1555) mnogo delov ozemlja, ki so bili popolnoma odrezani od središčnih delov države; pa še lieški škofje so upravljali skupno gospostvo nad nekaterimi deli nizozemskega ozemlja (prim. Giddens 1985: 89). Narava teritorialnosti in mej se torej bistveno spremenila še v luči različnih teorij državne suverenosti, ki sovpadajo z vzponom absolutistične države.¹⁹ Elaborirana je doktrina naravnih mej, ki pa je tesno povezana z državo kot upravno enoto:

»Naravne meje²⁰ niso bile parameter, ki bi organsko ovezal državo z naravnim okoljem, ampak izraz visoko razvitega pojmovanja državne suverenosti.« (Giddens 1985: 90)

Torej, v nasprotju s tradicionalnimi državami, v katerih so vladarji poskušali z naravno zaščito zavarovati oblast nad območji pred drugimi državami, gre pri

¹⁷ V tem smislu so ilustrativni trije primeri: Veliki kitajski zid, rimsko obzidje in afriška različica moga. Namreč, kitajski zid ni bil le obramba pred vdori nomadskih barbarov, temveč omejevanje števila Kitajcev, ki so osvojili modificiran poljedelski sistem, ki ga je središče težko nadzorovalo (prim. Lattimore 1940; v: Prescott 1978: 41); rimsko obzidje so »okrepili« z naselitvijo kmetov na ozemlju za obzidjem, v t. i. pasu agri limitanei, pri čemer se je od moških pričakovalo, da bodo ob nevarnosti pomagali braniti obzidje (prim. Lattimore 1940; v: Prescott 1978: 41). Podobno vlogo je odigrala moga, tj. neobdelan pas podočij etnij Galla, na katerega so vladarji naseljevali le »divje razbojnike«, da bi jih uporabili v primeru zunanje nevarnosti (prim. Huntingford 1955; v: Prescott 1978: 42).

¹⁸ Analitsko se lahko sklicujemo na Jonsovo razvojno shemo mejnih pasov v meje. Jones je predpostavil štiri preoblikovalne procese, in sicer: 1. razdelitev (allocation) (gre za politično odločitev o distribuciji ozemlja), 2. zamejitev (delimitation) (identifikacija specifičnih mejnih položajev), 3. označitev meje (demarcation) (gre za označitev meje na tleh) in 4. upravljanje (administration) (nanaša se na ukrepe za nadzor in vzdrževanje označenih meja) (prim. Jones 1945; v: Prescott 1978: 63).

¹⁹ Med oblikovanjem suverenih držav vidi Giddens temeljno točko, skozi katero se je modificirala tudi narava mej: »Država pomeni imeti izključno oblast znotraj lastnega področja; vse druge pravice podeljuje in preklicuje suveren. Ta formula zarisuje jasno razlikovanje med oblastmi različnih držav in daje nov pomen njihovim teritorialnim mejam (demarcations).« (Giddens 1985: 88).

²⁰ Ni jasno, kaj avtor misli z izrazom »naravna meja«.

pojmovanju naravnih meja v smislu suverenosti prej za poudarjanje celovitosti suverenosti kot zgolj zaščite določenih mejnih območij (prim. Giddens 1985: 90).

Nacionalno (suvereno) državo torej odlikuje mesto v kompleksu drugih nacionalnih držav, pri čemer država predstavlja niz institucionalnih oblik vladanja, vzdržujoč upravni monopol nad ozemljem z označenimi mejami, njegovo upravljanje pa je sankcionirano z zakonom in neposrednim nadzorom nad sredstvi notranje in zunanje sile (prim. Giddens 1981: 190). V tem smislu je Giddens (1985: 120) označil nacionalno državo kot »z mejo obdan rezervoar oblasti« (*a bordered power container*) in predstavlja spoj tako posrednega kot neposrednega nadzora, ki ga utelešajo cariniki ali mejne straže ter centralno upravljanje s potnimi listi. Slednje naj bi predstavljalo tudi zadnjo (četrt) stopnjo preoblikovanja mejnih pasov v meje, ki jo je Jones poimenoval upravljanje in se nanaša na konkretne ukrepe za nadzor in vzdrževanje meje. Ali, povedano drugače, teritorialne meje naj bi dosegle svoj »razvojni vrh« kot natančno kartografirane in označene prostorske črte.

V skladu s konceptom meje kot razlike med sistemom in okoljem ter mejnih funkcij je Luhmann izpeljal podobno razlago²¹ o razvoju teritorialnih meja. Možnosti za vpozn modernih držav po svetu je videl v strukturnem razvoju starih družbenih sistemov, predvsem pa v dvojnih strukturah hierarhične stratifikacije in diferenciacije med mestom in vasjo oziroma centrom in periferijo. S tem naj bi se oblikovale strukturne prednosti za razvoj teritorialnih meja. Namreč, predhodno naj bi obstajala majhna diferenciacija razmerij med sistemom in okoljem ter med različnimi sistemi. To na primer pomeni, da so bili barbari ali tuja ljudstva, ki so živela na drugi strani meje, prepoznana kot okolje in ne kot sistem, saj ni bilo sistemsko pomembnih stikov. Res je, da se je bilo mogoče bojevati z njimi, jih ropati ali spreobračati, vendar niso imeli razvitih nikakršnih stikov,²² kar je samo še poglobljalo zavest o razliki med sistemom in okoljem (prim. Luhmann 1982: 238). Šele s pojavom moderne države so se (po Luhmannu) oblikovale nove in bistveno drugačne razmere: vse obstoječe na drugi strani meje je postalo vse bolj kompleksno, oblikovale so se državne meje. Toda, kot ugotavlja Luhmann, pomembnost meje se je povečala zgolj s političnega vidika in je hkrati upadla v smislu pridobivanja »sugestij za ravnanje« na drugi strani meje:

»Postopen razvoj teh strukturnih oblik je omogočil razumevanje meja na relativno konkreten način, kot odločilno diferenco, tj. kot diferenciacijo hierarhičnih slojev in diferenciacijo center – periferija. S tem so izginile premise, ki so omogočale zgodnejšim socialnim formacijam vključevanje v sisteme mej, tako relacij med sistemom in okoljem kot relacij med sistemi.« (Luhmann 1982: 239)

S tem se odpira nova dilema: ali je natančna opredeljenost res dosežek v razvoju mej ali so možne alternative?

Danes smo, kot meni Luhmann, soočeni s problemom, kolikšen obseg stikov z okoljem naj bo še vedno reguliran z mejami oziroma s kakšnimi vsebinami

²¹ *Vlogo meje nasploh in teritorialnih mej je Luhmann natančno podal v prispevkih Territorial borders as system boundaries (1982) in Sistem in funkcija (1985).*

²² *Stiki so bili rezervirani le za majhno skupino ljudi: višji sloj in trgovce, ki so tako oblikovali vase zaprt družbeni sloj (prim. Luhmann 1982: 238).*

se lahko še ohrani dosežek v razvoju teritorialnih meja, ko pa so propadle strukturalne premise za sam razvoj (prim. Luhmann 1982: 240). S tem je Luhmann opozoril na očitno upadajoči pomen teritorialnih meja v vsakdanjem življenju glede na njihov povečan funkcionalni pomen, na primer:

»Družinske vezi lahko prečkajo meje; danes se to ne dogaja le višjim /družbenim/ razredom, temveč tudi nižjim kot posledica delovnih migracij; teritorialne meje so brez pomena za znanost, pa tudi ekonomska vzajemna odvisnost prečka politične meje /.../ Meje lahko prizadevajo te funkcionalne sektorje samo v obsegu, v katerem lahko politika vpliva nanje, in če ne organizirajo lastnih poti navzven.« (Luhmann 1982: 241).

Slednje lahko metaforično dopolnimo s Simmlom, ki je že 1909 v eseju s pomenljivim naslovom *Most in vrata* razmišljal o odprtosti kakršnih koli meja s prisposodobno vrat, ki v nasprotju z mostom, povezujočim končno s končnim, omogočajo tok od omejenosti v brezmejnost (prim. Simmel 1994 (1909): 5–10).

Podobno kot Luhmann tudi Mlinar opozarja na vedno bolj upadajoč pomen ali spremembe teritorialnih meja. Opirajoč se na paradigmo družbenega razvoja kot enotnosti nasprotij procesov individuacije (avtonomije) in globalizacije (integracije), ugotavlja, da smo danes v »razvitih družbah« vse bolj priče »procesu deteritorializacije«, za katerega je značilno, da prostorska pripadnost določeni teritorialni enoti praviloma zmeraj manj pojasnjuje značilnosti posameznika ali skupine in da je vedno več 'neteritorialnih akterjev', katerih delovanje je mogoče razumeti v okviru sistemov, ki niso (prvenstveno) prostorsko določeni (prim. Mlinar 1992a: 25). Ali, kot pravi sam:

»Globalizacija implicira vse bolj sproščeno prehajanje prek vseh teritorialnih meja, obenem pa – /.../ – je tudi notranje osamosvajanje posameznih delov na več načinov pogojeno z možnostmi 'čezmejnega' gibanja in povezovanja.« (1992a: 26)

Strassoldo govori v tem smislu o problemu, kako uskladiti odprtost na eni strani in različnost na drugi: »Kooperacija brez izgube identitete sproža mnoge tehnične probleme, ki so temeljni problemi samega načrtovanja mejnih procesov.« (1982: 266)

Dolina, ki jo razrezuje reka Kolpa kot »naravna« (kot bi rekel Giddens, prim. zgoraj) in politična meja, predstavlja primerno območje za raziskavo prav zaradi prepletenosti obeh bregov in »prehodnosti« v obe smeri, ki ju je meja doslej omogočala (po percepciji prebivalcev). To najbolj zgovorno kaže nenehno izrekana in že omenjena izjava ljudi, da »so bili prej kot eno, sedaj pa so razdvojeni«. Paradoks, ki ga ta izjava implicira, tj. da je meja bila tu že od nekdaj, jo pa prebivalci šele sedaj občutijo kot mejo, samo še dodatno govori v prid domnevi, da je »prepustnost« meje izjemnega pomena v vsakdanjem življenju teh ljudi; in obenem je služila kot vodilo za preučevanje sprememb občutenja pripadnosti v sami obmejni pokrajini.

Kot smo že predhodno nakazali, podoben zasuk v preučevanju mejne problematike zasledimo tudi v politični geografiji; če se je v klasičnih študijah posvečalo največ pozornosti konceptu meje in poskusom njene natančne opredelitve in klasifikacije, zasledimo danes preusmeritev k oblikovanju novega koncepta – mejnega ozemlja (*border landscape*). Zaenkrat prevladujeta glede vsebinske opredelitve koncepta dva poudarka: 1. da je za mejno ozemlje

značilno, da oblikuje lastno distinktivno lokaliteto prav skozi mejo, kar pomeni premik preučevanja od mej k mejnim pokrajinam in 2. da se na ta način preusmeri poudarek preučevanja mejnih študij od konfliktnih²³ k »mirnim« (*peaceful*) situacijam (prim. Minghi in Rumley 1991: 1–14).

Čeprav je nova meja med Slovenijo in Hrvaško nastala ob razpadu Jugoslavije, torej v konfliktni situaciji, se je zdelo primernejše upoštevati Minghijev poziv k preusmeritvi študijske osi od meje k mejni lokaliteti. Koncept mejne lokalitete je še toliko bolj uporaben, ker se raziskava osredotoča na problem identitete oziroma pripadnosti prebivalcev te doline. Tako sem skušala zapolniti vrzel, ki jo je Prescott še posebej izpostavil ob navajanju pomanjkljivosti klasičnih mejnih raziskav, tj. vključiti preučevanje mnenj, stališč, pripadnosti obmejnih prebivalcev (prim. 1990: 170–172), torej tistih akterjev, ki nekako zmeraj »izpadejo« iz načrtov oblikovanja mej.

Z mednacionalno mejo iz leta 1991 je v Gornjekolpski dolini prišlo do specifičnega sistemskega nerazumevanja med dvema diskurzoma: diskurzom lokalitete in diskurzom nacionalne države. V to nerazumevanje je prek raziskave²⁴ (1993) umeščena eksplanacija zgoraj omenjenega navideznega paradoksa, po katerem je občutek »enotne etničnosti« in hkrati lojalnosti novima državam pravzaprav enako močan.

LITERATURA

- Ancel, J. 1938. *Les frontieres*. V: Prescott, J.R.V. 1978. *Boundaries and frontiers*. London: Croom Helm.
- Baradez, J. 1949. *Fossatum Africae*. V: Prescott, J.R.V. 1978. *Boundaries and frontiers*. London: Croom Helm.
- Barth, Fredrik (ur.). 1969. *Ethnic Groups and Boundaries*. The Social Organization of Culture Difference. London: George Allen & Unwin.
- Barthes, Roland. 1979. *Semiologija in urbanizem*. Problemi št. 184/186, let. 17, str. 280–285.
- Giddens, Anthony. 1981. *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Volume one of Contemporary Critique of Historical materialism. London: Macmillan.
- Giddens, Anthony. 1985. *The Nation-State and Violence*. Volume two of Contemporary critique of Historical Materialism. Cambridge: Polity Press.
- Huntingford, G.W.B. *The Galla of Ethiopia*. V: Prescott, J.R.V. 1978. *Boundaries and frontiers*. London: Croom Helm.
- Jaccard, Pierre. 1932. *Le sens de la direction et l'orientation lointaine chez l'homme*. Paris: Payot.
- Jones, S.B. 1945. *Boundary Making*. A Handbook for Statesmen. V: Prescott, J.R.V. 1978. *Boundaries and frontiers*. London: Croom Helm.
- Južnič, Stane. 1987. *Antropologija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Južnič, Stane. 1992. *Diplomska naloga*. Napotki za izdelavo. Ljubljana: Amalietti.
- Kaplan, S. 1973. *Cognitive Maps in Perception and Thought*. V: Walmsley, D.J. 1988. *Urban Living*. The Individual in the City. London: Longman Scientific & Technical.

²³ Kot ugotavlja Minghi: »Upadanje in naraščanje mejnih študij je bilo povezano z obdobji teritorialnih konfliktov in sovražnosti.« (1991: 17)

²⁴ V tem smislu velja izpostaviti Barthov koncept samopripisa, kot ga je razvil v znamenitem uvodu knjige z naslovom *Ethnic Groups and Boundaries* (1969); prvič, s tem konceptom je avtor odločno izpostavil t. i. »subjektivnost etničnosti« v nasprotju z dotodaj prevladujočim konceptom razločevanja etnij po »objektivnih kulturnih potezah«; in drugič, koncept samopripisa je predstavljal temeljno metodološko vodilo v terenski raziskavi v Gornjekolpski dolini.

- Lapradelle, de P. 1928. *La frontiere*. V: Prescott, J.R.V. 1978. *Boundaries and frontiers*. London: Croom Helm.
- Lattimore, O. 1940. *Inner Asian Frontiers of China*. V: Prescott, J.R.V. 1978. *Boundaries and frontiers*. London: Croom Helm.
- Leach, Edmund. 1983. *Kultura i komunikacija*. Beograd: Prosveta.
- Levi-Strauss, Claude. 1960 (1955). *Tužni tropi*. Zagreb: Zora.
- Levi-Strauss, Claude. 1966 (1962). *Divlja misao*. Beograd: Nolit.
- Luhmann, Niklas. 1982. *Territorial Borders as System Boundaries*. V: Strassoldo, Raimondo in Delli Zotti, Giovanni (ur.) *Cooperation and Conflict in Border Areas*. Milano: Franco Angeli Editore.
- Luhmann, Niklas. 1990 (1985). *Sistem in funkcija* (Nova revija, št. 96/99, letnik 9, str. 769–802).
- Lynch, Kevin. 1974 (1960). *Slika jednog grada*. Beograd: Građevinska knjiga.
- Mačkovšek, Janko (ur.). 1939. *Kočevski zbornik*. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh. Ljubljana: Družba sv. Cirila in Metoda.
- Malinowski, Bronislaw, 1979. *Argonauti zapadnog Pacifika*. Beograd: Beogradski izdavački grafički zavod.
- Milgram, S. 1970. *The Experience of Living in Cities*. V: Walmsley, D.J. 1988. *Urban Living*. The individual in the city. London. Longman Scientific & Technical.
- Minghi, Julian Vincent in Rumley, Dennis. 1991. *Introduction: The Border Landscape Concept*. V: Rumley, Dennis in Minghi, Julian Vincent (ur.). *The Geography of Border Landscapes*. Str. 1–14. London: Routledge.
- Mlinar, Zdravko. 1992a. *Individuation and Globalization: The Transformation of Territorial Social Organization*. V: Mlinar, Zdravko (ur.). *Globalization and Territorial Identities*. Str. 15–34. Avebury: Ashgate Publishing Limited.
- Paterson, Andrew in Zangwill, O. L. 1945. *A Case of Topographic Disorientation*. *Brain*. Zv. LXVIII, 3. del, str. 188–212.
- Pocock, D. in Hudson, R. 1978. *Images of the Urban Environment*. V: Walmsley, D. J. 1988. *Urban Living*. The individual in the city. London: Longman Scientific & Technical.
- Prescott, John Robert Victor. 1978. *Boundaries and frontiers*. London: Croom Helm.
- Prescott, John Robert Victor. 1990 (1987). *Political Frontiers and Boundaries*. London: Unwin Hyman.
- Ratzel, F. 1987. *Politische Geographie*. V: Prescott, J.R.V. 1978. *Boundaries and frontiers*. London: Croom Helm.
- Rumley, Dennis in Minghi, Julian Vincent. 1991. *Introduction: The Border Landscape Concept*. V: Rumley, Dennis in Minghi Julian Vincent (ur.). *The Geography of Border Landscapes*. Str. 1–14. London: Routledge.
- Simmel, Georg. 1994 (1909). *Bridge and Door*. *Theory, culture and Society*. Volume 11, str. 5–10.
- Strassoldo, Raimondo. 1982. *Boundaries in Sociological Theory: A Reassessment*. V: Strassoldo, Raimondo in Delli Zotti, Giovanni (ur.). *Cooperation and Conflict in Border Areas*. Str. 245–271. Milano: Franco Angeli Editore.
- Strassoldo, Raimondo. 1991. *Meje in sistemi*. Sociološke misli o Srednji Evropi. V: Vodopivec, Peter (ur.). *Srednja Evropa*. Str. 171–193. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Walmsley, D.J. 1988. *Urban Living*. The Individual in the City. London: Longman Scientific & Technical.